

M. TVLLI CICERONIS ORATIO
IN L. CATILINAM TERTIA
AD POPVLVM HABITA

I 1 Rem pūblicam, Quirītēs, vītamque omnium vestrum, bona, fortūnās, coniu-
gēs liberōsque vestrōs atque hoc domicilium clārissimī imperiī, fortūnātissimam
pulcherrimamque urbem, hodiernō diē deōrum immortalium summō ergā vōs
2 fātī ēreptam et vōbīs cōservātam ac restitūtam vidētis. Et sī nōn minus nōbīs
iūcundī atque illūstrēs sunt iī diēs, quibus cōservāmur, quam illī, quibus nāscimur,
quod salūtis certa laetitia est, nāscendī incerta condiciō, et quod sine sēnsū nāscimur,
cum voluptāte servāmur, profectō, quoniam illum, quī hanc urbem condidit, ad deōs
immortalēs benevolentīā fāmāque sustulimus, esse apud vōs posterōsque vestrōs in
honōre dēbēbit is, quī eandem hanc urbem conditam amplificātamque servāvit. Nam
tōtī urbī, templīs, dēlūbrīs, tēctīs ac moenibus subiectōs prope iam īgnēs circum-
datōsque restīnximus, īdemque gladiōs in rem pūblicam dēstrictōs rettudimus
3 mucrōnēsque eōrum ā iugulīs vestrīs dēiēcimus. Quae quoniam in senātū illūstrāta,
patefacta, comperta sunt per mē, vōbīs iam expōnam breviter, Quirītēs, ut, et quanta
et quam manifesta et quā ratiōne investigāta et comprehēnsa sint, vōs, quī īgnōrātis,
ex āctīs scīre possītis.

Prīncipiō, ut Catilīna paucīs ante diēbus ērūpit ex urbe, cum sceleris suī
sociōs huiusce nefariī bellī ācerrimōs ducēs Rōmae reliquisset, semper vigilāvī et
prōvidī, Quirītēs, quem ad modum in tantīs et tam absconditīs īnsidiīs salvī esse
II possēmus. Nam tum, cum ex urbe Catilīnam ēiciēbam (nōn enim iam vereor huius
verbī invidiam, cum illa magis sit timenda, quod vīvus exierit), sed tum, cum illum
exterminārī volēbam, aut reliquam coniūrātōrum manum simul exitūram aut eōs, quī
4 restitissent, īfirmōs sine illō ac dēbilēs fore putābam. Atque ego ut vidī, quōs māxi-
mō furōre et scelere esse īnflammātōs sciēbam, eōs nōbīscum esse et Rōmae remān-
sisse, in eō omnēs diēs noctēsque cōnsūmpsī, ut, quid agerent, quid mōlīrentur,
sentīrem ac vidērem, ut, quoniam auribus vestrīs propter incredibilem magnitudi-
nem sceleris minōrem fidem faceret ōrātiō mea, rem ita comprehenderem, ut tum
dēmum animīs salūtī vestrae prōvidērētis, cum oculīs maleficium ipsum vidērētis.
Itaque, ut comperī lēgātōs Allobrogum bellī Transalpīnī et tumultūs Gallicī exci-
tandī causā ā Pūbliō Lentulō esse sollicitātōs, eōsque in Galliam ad suōs cīvēs
eōdemque itinere cum litterīs mandātisque ad Catilīnam esse missōs, comitemque
iīs adiūctum esse Titum Volturcium, atque huīc esse ad Catilīnam datās litterās,
facultātem mihi oblātam putāvī, ut, quod erat difficillimum, quodque ego semper
optābam ab dīs immortalibus, ut tōta rēs nōn solum ā mē, sed etiam ā senātū et ā
5 vōbīs manifestō dēprehenderētur. Itaque hesternō diē Lūcium Flaccum et Gāium
Pomptīnum praetōrēs, fortissimōs atque amantissimōs reī pūblīcae virōs, ad mē
vocāvī, rem exposuī, quid fierī placēret, ostendī. Illī autem, quī omnia dē rē pūblīcā
praeclāra atque ēgregia sentīrent, sine recūsātiōne ac sine ullā morā negōtium
suscēpērunt et, cum advesperāsceret, occultē ad pontem Mulvium pervēnērunt atque
ibi in proximīs vīllīs ita bipartītō fuērunt, ut Tiberis inter eōs et pōns interesset.
Eōdem autem et ipsī sine cuiusquam suspīciōne multōs fortēs virōs ēdūxerant, et
ego ex praefectūrā Reātīnā complūrēs dēlectōs adulēscentēs, quōrum operā ūtor
6 assiduē in reī pūblīcae praesidiō, cum gladiīs mīseram. Interim tertiā ferē vigiliā

exactā, cum iam pontem Mulvium magnō comitatū lēgātī Allobrogum ingredi inciperent unāque Volturcius, fit in eōs impetus; edūcuntur et ab illīs gladiī et ā
 III nostrīs. Rēs praetōribus erat nōta sōlis, ignōrābātur ā cēterīs. Tum interventū Pomp-
 tīnī atque Flaccī pūgna, quae erat commissa, sēdātur. Litterae, quaecumque erant in
 eō comitatū, integrīs sīgnīs praetōribus trāduntur; ipsī comprehēnsī ad mē, cum iam
 dīlucēsceret, dēdūcuntur. Atque hōrum omnium scelerum improbissimum māchi-
 nātōrem, Cimbrum Gabīnium, statim ad mē nihil dum suspicantem vocāvī; deinde
 item accersītus est Lūcius Statilius et post eum Gāium Cethēgus; tardissimē autem
 Lentulus vēnit, crēdō, quod in litterīs dandīs praeter cōnsuetūdinem proximā nocte
 7 vigilārat. Cum summīs et clārissimīs huius cīvitātis virīs, quī, audītā rē, frequentēs
 ad mē māne convēnerant, litterās ā mē prius aperīrī quam ad senātum dēferri placē-
 ret, nē, sī nihil esset inventum, temere ā mē tantus tumultus iniectus cīvitātī vidērē-
 tur, negāvī mē esse factūrum, ut dē perīcūlō pūblicō nōn ad cōnsilium pūblicum rem
 integram dēferrem. Etenim, Quirītēs, sī ea, quae erant ad mē dēlāta, reperta nōn
 essent, tamen ego nōn arbitrābar in tantīs reī pūblīcae perīculīs esse mihi nimiam
 8 dīligentiam pertimēscendam. Senātum frequentem celeriter, ut vīdistis, coēgī. Atque
 intereā statim admonitū Allobrogum Gāium Sulpicium praetōrem, fortem virum,
 mīsī, quī ex aedibus Cethēgī, sī quid telōrum esset, efferret; ex quibus ille māximum
 sīcārum numerum et gladiōrum extulit.

IV Intrōdūxī Volturcium sine Gallīs; fidem pūblicam iussū senatūs dedī;
 hortātus sum, ut ea, quae scīret, sine timōre indicāret. Tum ille dīxit, cum vix sē ex
 magnō timōre recreāsset, ā Pūbliō Lentulō sē habēre ad Catilīnam mandāta et litte-
 rās, ut servōrum praesidiō ūterētur, ut ad urbem quam prīmum cum exercitū accē-
 deret; id autem eō cōnsiliō, ut, cum urbem ex omnibus partibus, quem ad modum
 discrīptum distribūtumque erat, incendissent, caedemque īnfīnitam cīvium fēcissent,
 praestō esset ille, quī et fugientēs exciperet, et sē cum hīs urbānīs ducibus coniun-
 9 geret. Intrōductī autem Gallī iūs iūrandum sibi et litterās ab Lentulō, Cethēgō,
 Statiliō ad suam gentem datās esse dīxērunt, atque ita sibi ab hīs et ā Lūciō Cassiō
 esse praescriptum, ut equitātum in Italiam quam prīmum mitterent; pedestrēs sibi
 cōpiās nōn dēfutūrās. Lentulum autem sibi cōfirmāsse ex fātīs Sibyllīnīs harus-
 picumque respōnsīs sē esse tertium illum Cornēlium, ad quem rēgnum huius urbis
 atque imperium pervenīre esset necesse; Cinnam ante sē et Sullam fuisse. Eundem-
 que dīxisse fātālem hunc annum esse ad interitum huius urbis atque imperiī, quī esset
 annus decimus post virginum absolūtīōnem, post Capitōlī autem incēnsiōnem
 10 vīcēsimus. Hanc autem Cethēgō cum cēterīs contrōversiam fuisse dīxērunt, quod
 Lentulō et aliīs Sātūrnālibus caedem fierī atque urbem incendi placēret, Cethēgō
 V nimium id longum vidērētur. Ac nē longum sit, Quirītēs, tabellās prōferrī iussimus,
 quae ā quōque dīcēbantur datae. Prīmō ostendimus Cethēgō; sīgnum cōgnōvit. Nōs
 līnum incīdimus, lēgimus. Erat scrīptum ipsīus manū Allobrogum senātuī et populō
 sēsē, quae eōrum lēgātīs cōfirmāsset, factūrum esse; orāre ut item illī facerent, quae
 sibi eōrum lēgātī recēpissent. Tum Cethēgus, quī paulō ante aliquid tamen dē gladiīs
 ac sīcīs, quae apud ipsum erant dēprehēnsa, respondisset dīxissetque sē semper
 bonōrum ferrāmentōrum studiōsum fuisse, recitātīs litterīs, dēbilitātus atque abiec-
 tus cōnsentiā repente conticuit. Intrōductus est Statilius; cōgnōvit et sīgnum et
 manum suam. Recitātae sunt tabellae in eandem ferē sententiam; cōfessus est. Tum
 ostendī tabellās Lentulō et quaesīvī cōgnōsceretne sīgnum. Annuit. ‘Est vērō’,

- inquam, ‘nōtum quidem sīgnum, imāgō avī tuī, clārissimī virī, quī amāvit ūnicē patriam et cīvēs suōs; quae quidem tē ā tantō scelere etiam mūta revocāre dēbuit.’
- 11 Leguntur eādē ratiōne ad senātum Allobrogum populumque litterae. Sī quid dē hīs rēbus dīcere vellet, fēcī potestātem. Atque ille prīmō quidem negāvit; post autem aliquantō, tōtō iam indicio exposito atque ēditō, surrexit; quaesivit ā Gallīs, quid sibi esset cum iīs, quam ob rem domum suam vēnissent, itemque ā Volturciō. Quī cum illī breviter cōstanterque respondissent, per quem ad eum quotiēnsque vēnissent, quaesissentque ab eō, nihilne sēcum esset dē fātīs Sibyllīnīs locūtus, tum ille subito scelere dēmēns quanta cōscientiae vīs esset ostendit. Nam, cum id posset īfitiārī, repente praeter opīniōnem omnium cōfessus est. Ita eum nōn modo ingenium illud et dīcendī exercitātio, quā semper valuit, sed etiam propter vim sceleris manifestī
- 12 atque dēprehēnsī impudentia, quā superābat omnēs, improbitāsque dēfēcit. Volturcius vērō subito litterās prōferrī atque aperīrī iubet, quās sibi ā Lentulō ad Catilinam datās esse dīcēbat. Atque ibi vehementissimē perturbātus Lentulus tamen et sīgnum et manum suam cōgnōvit. Erant autem sine nōmine, sed ita: ‘Quis sim, sciēs ex eō, quem ad tē mīsī. Cūrā, ut vir sīs, et cogitā, quem in locum sīs prōgressus. Vidē, quid tibi iam sit necesse, et cūrā, ut omnium tibi auxilia adiungās, etiam īfirmōrum.’
- 13 Gabīnius deinde intrōductus, cum prīmō impudenter respondēre coepisset, ad extrēmum nihil ex iīs, quae Gallī īnsimulābant, negāvit. Ac mihi quidem, Quirītēs, cum illa certissima vīsa sunt argūmenta atque indicia sceleris, tabellae, sīgna, manūs, dēnique ūnūs cuiusque cōfessio, tum multō certiōra illa, color, oculī, vultūs, taciturnitās. Sīc enim obstupuerant, sīc terram intuēbantur, sīc fūrtim nōn numquam inter sēsē aspiciēbant, ut nōn iam ab aliīs indicārī, sed indicāre sē ipsī vidērentur.
- VI Indiciīs expositīs atque ēditīs, Quirītēs, senātum cōsuluī dē summā rē publicā, quid fierī placēret. Dictae sunt ā prīncipibus ācerrimae ac fortissimae sententiae, quās senātus sine ullā varietāte est secūtus. Et quoniam nōndum est perscīptum senātūs cōsultum, ex memoriā vōbīs, Quirītēs, quid senātus cēnsuerit,
- 14 expōnam. Primum mihi grātiaē verbīs amplissimīs aguntur, quod virtūte, cōsilio, prōvidentiā meā rēs publicā māximīs periculīs sit liberāta. Deinde Lūcius Flaccus et Gāius Pomptīnus praetōrēs, quod eōrum operā fortī fidēlique ūsus essem, meritō ac iūre laudantur. Atque etiam virō fortī, collēgae meō, laus impertitur, quod eōs, quī huius coniūratiōnis participēs fuissent, ā suis et ā reī publicae cōsiliīs remōvisset. Atque ita cēnsuerunt ut Pūblius Lentulus, cum sē praetūrā abdicāset, in cūstōdiam trāderētur; itemque utī Gāius Cethēgus, Lūcius Statilius, Pūblius Gabīnius, quī omnēs praesentēs erant, in cūstōdiam trāderentur; atque idem hoc dēcrētum est in Lūcium Cassium, quī sibi prōcūratiōnem incendendae urbis dēpoposcerat, in Mārcum Caepārium, cui ad sollicitandōs pāstōrēs Āpuliam attribūtā esse erat indicātum, in Pūblium Furium, quī est ex iīs colōnīs, quōs Faesulās Lūcius Sulla dēdūxit, in Quīntum Annium Chīlōnem, quī ūnā cum hōc Furiō semper erat in hāc Allobrogum sollicitatiōne versātus, in Pūblium Umbrēnum, libertīnum hominem, ā
- 15 quō primum Gallōs ad Gabīnium perductōs esse cōnstābat. Atque eā lēnitāte senātus est ūsus, Quirītēs, ut ex tantā coniūratiōne tantāque hāc multitūdine domesticōrum hostium novem hominum perditissimōrum poenā, rē publicā cōservātā, reliquōrum mentēs sārārī posse arbitrārētur. Atque etiam supplicatiō dīs immortalibus prō singularī eōrum meritō meō nōmine dēcrēta est, quod mihi primum post hanc urbem conditam togātō contigit, et hīs dēcrēta verbīs est, ‘quod urbem incendiīs, caede

cīvēs, Ītaliā bellō līberāssem.’ Quae supplicātiō, sī cum cēterīs supplicātiōnibus cōnferātur, hoc interest, quod cēterae bene gesta, haec ūna cōservatā rē pūblicā cōstitutā est. Atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque trānsactum est. Nam Pūblius Lentulus, quamquam patefactīs indicīis, cōfessiōnibus suis, iūdicīō senātūs nōn modo praetōris iūs, vērum etiam cīvis amiserat, tamen magistrātū sē abdicāvit, ut quae religiō Gāiō Mariō, clārissimō virō, nōn fuerat, quō minus Gāium Glauciam, dē quō nihil nōminātim erat dēcrētum, praetōrem occideret, eā nōs religiōne in prīvātō Pūbliō Lentulō pūniendō līberārēmur.

VII 16 Nunc quoniam, Quirītēs, cōnscelerātissimī periculōsissimīque bellī nefāriōs ducēs captōs iam et comprehēnsōs tenētis, exīstimāre dēbētis omnēs Catilīnae cōpiās, omnēs spēs atque opēs, hīs dēpulsīs urbis periculīs, concidisse. Quem quidem ego cum ex urbe pellēbam, hoc prōvidēbam animō, Quirītēs, remōtō Catilīnā, nōn mihi esse Pūblii Lentulī somnum, nec Lūciī Cassiī adipēs, nec Gāiī Cethēgī furiōsam temeritātem pertimēscendam. Ille erat ūnus timendus ex istīs omnibus, sed tam diū, dum urbis moenibus continēbātur. Omnia nōrat, omnium aditūs tenēbat; appellāre, temptāre, sollicitāre poterat, audēbat. Erat eī cōnsilium ad facinus aptum, cōnsiliō autem neque manus neque lingua deerat. Iam ad certās rēs cōficiendās certōs hominēs dēlectōs ac dēscriptōs habēbat. Neque vērō, cum aliquid mandārat, cōfectum putābat: nihil erat, quod nōn ipse obiret, occurreret, vigilāret, labōrāret;

17 frīgus, sitim, famem ferre poterat. Hunc ego hominem tam ācrem, tam audācem, tam parātum, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditīs rēbus dīligentem nisi ex domesticīs īnsidiīs in castrēse latrōcinium compulsem (dīcam id quod sentiō, Quirītēs), nōn facile hanc tantam mōlem malī ā cervīcibus vestrīs dēpulissem. Nōn ille nōbīs Sātūrnālia cōstituisset, neque tantō ante exitiī ac fātī diem reī pūblīcae dēnuntiāvisset, neque commīsisset, ut sīgnum, ut litterae suae testēs manifestī sceleris dēprehenderentur. Quae nunc, illō absente, sīc gesta sunt, ut nūllum in prīvātā domō fūrtum umquam sit tam palam inventum, quam haec tanta in rē pūblicā coniūrātiō manifestō inventa atque dēprehēnsa est. Quodsī Catilīna in urbe ad hanc diem remānsisset, quamquam, quoad fuit, omnibus eius cōnsiliīs occurrī atque obstītī, tamen, ut levissimē dīcam, dīmīcandum nōbīs cum illō fuisset, neque nōs umquam, cum ille in urbe hostis esset, tantīs periculīs rem pūblicā tantā pāce, tantō ōtiō, tantō silentiō līberāssēmus.

VIII 18 Quamquam haec omnia, Quirītēs, ita sunt ā mē administrāta, ut deōrum immortalīum nūtū atque cōnsiliō et gesta et prōvīsa esse videantur. Idque cum coniectūrā cōsequī possumus, quod vix vidētur hūmānī cōnsiliī tantārum rērum gubernātiō esse potuisse, tum vērō ita praesentēs hīs temporibus opem et auxilium nōbīs tulērunt, ut eōs paene oculīs vidēre possēmus. Nam ut illa omittam, vīsās nocturnō tempore ab occidente facēs ardōremque caelī, ut fulminum iactūs, ut terrae mōtūs relinquam, ut omittam cētera, quae tam multa nōbīs cōsulibus facta sunt, ut haec, quae nunc fiunt, canere dī immortalēs vidērentur, hoc certē, quod sum dictūrus, neque praetermittendum neque relinquendum est. Nam profectō memoriā tenētis,

19 Cottā et Torquātō cōsulibus, complūrēs in Capitōliō rēs dē caelō esse percussās, cum et simulācra deōrum dēpulsā sunt, et statuāe veterum hominum dēiectae, et lēgum aera liquefacta, et tāctus etiam ille, quī hanc urbem condidit, Rōmulus, quem inaurātum in Capitōliō parvum atque lactantem ūberibus lupīnīs inhiantem fuisse meministis. Quō quidem tempore cum haruspīcēs ex tōtā Etrūriā convēnissent,

caedēs atque incendia et lēgum interitum et bellum cīvīle ac domesticum et tōtūus
urbis atque imperiī occāsum appropinquāre dīxērunt, nisi dī immortalēs, omnī
20 ratiōne plācātī, suō nūmine prope fāta ipsa flexissent. Itaque illōrum respōnsīs tum
et lūdī per decem diēs factī sunt, neque rēs ūlla, quae ad plācandōs deōs pertinēret,
praetermissa est. Īdemque iussērunt simulācrum Iovis facere māius, et in excelsō
collocāre et, contrā atque antea fuerat, ad orientem convertere; ac sē spērāre dīxē-
runt, sī illud sīgnum, quod vidētis, sōlis ortum et forum cūriamque cōspiceret, fore
ut ea cōnsilia, quae clam essent inita contrā salūtem urbis atque imperiī, illūstrā-
rentur, ut ā senātū populōque Rōmānō perspicī possent. Atque illud sīgnum collo-
candum cōsulēs illī locāvērunt; sed tanta fuit operis tarditās, ut neque ā superiōribus
cōsulibus neque nōbīs ante hodiernum diem collocārētur.

IX 21 Hīc quis potest esse, Quirītēs, tam āversus ā vērō, tam praeceps, tam mente
captus, quī neget haec omnia, quae vidēmus, praecipuēque hanc urbem deōrum
immortalium nūtū ac potestāte administrārī? Etenim, cum esset ita respōnsūm,
caedēs, incendia, interitum rei pūblicaē comparārī, et ea per cīvēs, quae tum propter
magnitudinem scelerum nōn nullīs incredibilia vidēbantur, ea nōn modo cōgitāta ā
nefāriīs cīvibus, vērūm etiam suscepta esse sēnsistis. Illud vērō nōnne ita praesēns
est, ut nūtū Iovis Optimī Māximī factum esse videātur, ut, cum hodiernō diē māne
per forum meō iussū et coniūrātī et eōrum indicēs in aedem Concordiae dūcerentur,
eō ipsō tempore sīgnum statuerētur? Quō collocātō atque ad vōs senātumque conver-
sō, omnia et senātus et vōs, quae erant contrā salūtem omnium cōgitāta, illūstrāta et
22 patefacta vīdistis. Quō etiam māiōre sunt istī odiō suppliciōque dīgnī, quī nōn solum
vestrīs domiciliīs atque tēctīs, sed etiam deōrum templīs atque dēlūbrīs sunt fūnestōs
ac nefāriōs īgnēs īferre cōnātī. Quibus ego sī mē restitisse dīcam, nimium mihi
sūmam et nōn sim ferendus; ille, ille Iuppiter restitit; ille Capitōlium, ille haec
templa, ille cūctam urbem, ille vōs omnēs salvōs esse voluit. Dīs ego immortalibus
ducibus hanc mentem, Quirītēs, voluntātemque suscepī, atque ad haec tanta indicia
pervēnī. Iam vērō illa Allobrogum sollicitātiō, iam ab Lentulō cēterisque domesticīs
hostibus tam dēmenter tantae rēs crēditae et īgnōtīs et barbarīs, commissaeque
litterae numquam essent profectō, nisi ab dīs immortalibus huīc tantae audāciae
cōnsilium esset ēreptum. Quid vērō? Ut hominēs Gallī ex cīvitate male pācātā, quae
gēns ūna restat, quae bellum populō Rōmānō facere et posse et nōn nolle videātur,
spem imperiī ac rērum māximārum, ultrō sibi ā patriciīs hominibus oblātam, negle-
gerent, vestramque salūtem suīs opibus antepōnerent, id nōn dīvīnitus esse factum
putātis, praesertim quī nōs nōn pūgnandō, sed tacendō superāre potuērunt?

X 23 Quam ob rem, Quirītēs, quoniam ad omnia pulvīnāria supplicatiō dēcrēta
est, celebrātōte illōs diēs cum coniugibus ac liberīs vestrīs. Nam multī saepe honōrēs
dīs immortalibus iūstī habitī sunt ac dēbitī, sed profectō iūstiōrēs numquam. Ēreptī
enim estis ex crūdēlissimō ac miserrimō interitū et ēreptī sine caede, sine sanguine,
sine exercitū, sine dīmiciatiōne: togātī, mē ūnō togātō duce et imperatōre, vīcistis.
24 Etenim recordāminī, Quirītēs, omnēs cīvīlēs dissēnsiōnēs, nōn solum eās, quās
audīstis, sed eās, quās vōsmet ipsī meministis, atque vīdistis. Lūcius Sulla Pūblium
Sulpiciūm oppressit; Gāium Mariūm, cūstōdem huius urbis, multōsque fortēs virōs
partim ēiēcit ex cīvitate, partim interēmit. Gnaeus Octāviūm cōsul armīs expulit ex
urbe collēgam; omnis hic locus acervīs corporum et cīvium sanguine redundāvit.
Superāvit posteā Cinna cum Mariō; tum vērō, clārissimīs virīs interfectīs, lūmina

cīvitātis exstincta sunt. Ultus est huius victōriae crūdēlitātem postea Sulla; nē dīcī quidem opus est, quantā dēminūtiōne cīvium et quantā calamitāte reī pūblīcae. Dissēnsit Mārcus Lepidus ā clārissimō et fortissimō virō, Quīntō Catulō; attulit nōn
 25 tam ipsīus interitus reī pūblīcae lūctum quam cēterōrum. Atque illae tamen omnēs dissēnsiōnēs erant eius modī, quae nōn ad dēlendā, sed ad commūtandā rem pūblīcam pertinērent. Nōn illī nullam esse rem pūblīcam, sed in eā, quae esset, sē esse prīncipēs; neque hanc urbem cōnflagrāre, sed sē in hāc urbe flōrere voluērunt. Atque illae tamen omnēs dissēnsiōnēs, quārum nūlla exitium reī pūblīcae quaesīvit, eius modī fuērunt, ut nōn reconciliātiōne concordiae, sed interneciōne cīvium diūdicātae sint. In hōc autem ūnō post hominum memoriā māximō crūdēlissimōque bellō, quāle bellum nūlla umquam barbāria cum suā gente gessit, quō in bellō lēx haec fuit ā Lentulō, Catilīnā, Cethēgō, Cassiō cōstitutā, ut omnēs, quī, salvā urbe, salvī esse possent, in hostium numerō dūcerentur, ita mē gessī, Quirītēs, ut salvī omnēs cōservārēminī, et, cum hostēs vestrī tantum cīvium superfutūrum putāssent, quantum īnfīnitae caedī restitisset, tantum autem urbis, quantum flamma obīre nōn potuisset, et urbem et cīvēs integrōs incolumēsque servāvī.

XI 26 Quibus prō tantīs rēbus, Quirītēs, nūllum ego ā vōbīs praemium virtūtis, nūllum īnsīgne honōris, nūllum monumentum laudis postulō praeterquam huius diēi memoriā sempiternā. In animīs ego vestrīs omnēs triumphōs meōs, omnia ōrnāmenta honōris, monumenta glōriae, laudis īnsīgnia condī et collocārī volō. Nihil mē mūtum potest dēlectāre, nihil tacitum, nihil dēnique eius modī, quod etiam minus dīgnī assequī possint. Memoriā vestrā, Quirītēs, nostrae rēs alentur, sermōnibus crēscant, litterārum monumentīs inveterāscant et corrōborābuntur; eandemque diem intellegō, quam spērō aeternā fore, prōpāgātā esse et ad salutē urbis et ad memoriā cōsulātūs meī, ūnōque tempore in hāc rē pūblīcā duōs cīvēs exstitisse, quōrum alter finēs vestrī imperiī nōn terrae, sed caelī regiōnibus termināret, alter
 XII 27 eiusdem imperiī domicilium sēdēsque servāret. Sed quoniam eārum rērum, quās ego gessī, nōn eadem est fortūna atque condiciō quae illōrum, quī externa bella gesserunt, quod mihi cum iīs vīvendum est, quōs vīcī ac subēgī, illī hostēs aut interfectōs aut oppressōs reliquērunt, vestrum est, Quirītēs, sī cēterīs facta sua rēctē prōsunt, mihi mea nē quandō obsint, prōvidēre. Mentēs enim hominum audācissimōrum scelerātae ac nefāriae nē vōbīs nocēre possent, ego prōvidī, nē mihi noceant, vestrum est prōvidēre. Quamquam, Quirītēs, mihi quidem ipsī nihil ab istīs iam nocērī potest. Magnum enim est in bonīs praesidium, quod mihi in perpetuum comparātum est, magna in rē pūblīcā dīgnitās, quae mē semper tacita dēfendat, magna vīs cōscientiae, quam quī neglegunt, cum mē violāre volent, sē ipsī indicābunt. Est enim in nōbīs is animus, Quirītēs, ut nōn modo nūllius audāciae cēdāmus,
 28 sed etiam omnēs improbōs ultrō semper lacessāmus. Quodsī omnis impetus domesticōrum hostium dēpulsus ā vōbīs sē in mē ūnum converterit, vōbīs erit videndum, Quirītēs, quā condiciōne posthāc eōs esse velītis, quī sē prō salutē vestrā obtulerint invidiae periculīsque omnibus; mihi quidem ipsī quid est quod iam ad vītae fructum possit acquirī, cum praesertim neque in honōre vestrō neque in glōriā virtūtis
 29 quicquam videam altius, quō mihi libeat ascendere? Illud perficiam profectō, Quirītēs, ut ea, quae gessī in cōsulātū, prīvātus tuear atque ōrnem, ut, sī qua est invidia in cōservandā rē pūblīcā suscepta, laedat invidōs, mihi valeat ad glōriam. Dēnique ita mē in rē pūblīcā tractābō, ut meminerim semper, quae gesserim, cūremque, ut ea

virtūte, nōn cāsū gesta esse videantur. Vōs, Quirītēs, quoniam iam est nox, venerātī Iovem illum, cūstōdem huius urbis ac vestrum, in vestra tēcta discēdite et ea, quamquam iam est perīculum dēpulsum, tamen aequē ac priōre nocte cūstōdiīs vigiliīsque dēfendite. Id nē vōbīs diūtius faciendum sit, atque ut in perpetuā pāce esse possītis, prōvidēbō, Quirītēs.